

ДИСКУСИОНЕН КЛУБ

ХРИСТИЯНСТВО У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ, ТЕНДЕНЦІЇ, ЗАСТОРОГИ. “ТЕОЛОГІЯ ПІСЛЯ БУЧІ”

П. Ю. Павленко,

доктор філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди Національної академії наук України, Україна,
pavpavua@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3688-6440>

[https://doi.org/10.34017/1313-9703-2024-1\(23\)-2\(24\)-72-82](https://doi.org/10.34017/1313-9703-2024-1(23)-2(24)-72-82)

Анотация

Павло Павленко. Християнството в следвоенна Украйна: предизвикателства, тенденции, предпазливост. “Теологията след Буча”. Статията е едно от първите в украинското академично религиозно научно изследване на християнството в Украйна по време на настоящата руско-украинска война. Авторът очертава възможните условия за появата на нова теологична система в украинското християнство след Победата над рашизма, по примера на тази, която се появи в западното християнство в края на Втората световна война. В същото време статията разкрива редица предупреждения, които, ако не бъдат разгледани днес, могат да направят невъзможно конструктивното развитие на тази теология.

Ключови думи: християнство, протестантизъм, Библия, теология след Аушвиц, теология след Буча, руско-украинска война, геноцид в Украйна, Холокост

Анотація

Павло Павленко. Християнство у повоєнній Україні: виклики, тенденції, застороги. “Теологія після Бучі”. Стаття є чи не першою в українському академічному релігієзнавстві науковою розвідкою християнства в Україні доби нинішньої російсько-української війни. Автор накреслює можливі умови щодо появи в царині українського християнства після Перемоги над рашизмом нової теологічної системи, за прикладом тієї, яка започаткувалась у західному християнстві по завершенні II Світової війни. Водночас у статті розкривається ряд застережень, які можуть, якщо на них не зреагувати вже сьогодні, унеможливити конструктивний розвиток зазначеного богослов'я.

Ключові слова: християнство, протестантизм, Біблія, теологія після Освенцима, теологія після Бучі, російсько-українська війна, геноцид в Україні, Голокост

Abstract

Pavlo Pavlenko. Christianity in post-war Ukraine: challenges, trends, cautions. “Theology after Bucha”. The article is almost the first scientific study of Christianity in Ukraine within the period of the current Russian-Ukrainian war in Ukrainian academic religious studies. The author outlines possible conditions for the appearance of a new theological system in Ukrainian Christianity after the victory over Rashism, following the example of the one that started in Western Christianity after World War II. At the same time, the article reveals a number of cautions that can,

if not responded to these days, make the constructive development of this theology impossible.

Keywords: Christianity, Protestantism, Bible, theology after Auschwitz, theology after Bucha, Russian-Ukrainian war, genocide in Ukraine, Holocaust

Актуальність дослідження і постановка проблеми. Тема статті є допоки дослідницькою цілиною для науковців, оскільки “теологія після Бучі” – це, так би мовити, робоче поняття, одна з можливих назв богословського напрямку, який буде притаманний повоєнному християнству в Україні. Про можливість появи “теології після Бучі” нині лише почали говорити окремі представники церков. З огляду на це, літератури, яка б безпосередньо присвячувалась “теології після Бучі” ще не існує. Є лише окремі декларації, зауваги і пропозиції служителів. Однак вони чітко вказують на неминучість появи у майбутньому подібного богослов’я в Україні, а тому їх цілком можна вважати початками підготовки ідейного ґрундаленту для його появи. У статті накреслюються можливі паралелі між “теологією після Освенцима” і майбутньою “теологією після Бучі”. Спираючись на висновки першої автор застерігає потенційних “теологів після Бучі” від неминучих проблем, на які ті можуть натрапити і які свого часу прирекли “теологію після Освенцима” до хибних висновків і, зрештою, до забуття. Вітчизняних досліджень, які конкретно присвячені студіюванню “теології після Освенцима” також немає. Певною мірою це пояснюється тим, що ця теологія була явищем західного (передовсім європейського) християнства 2-ї пол. XX ст. В радянський час ця тема з ідеологічних причин була непопулярною, а за періоду відновлення Незалежності України відтінилась іншими, більш важливішими й нагальнішими дослідницькими проєктами, спрямованими на реабілітацію й відновлення сторінок нашої історії, зокрема, Українського християнства.

Виклад основного матеріалу. Нова реальність, в якій опинилась Україна від 24 лютого 2022 року, виявила світоглядну прірву між віровченнями церков і практичною діяльністю їхніх вірян. Переважна більшість протестантських конфесій в Україні виявились безпорадними у поясненні воєнної реальності змістом Святого Письма. А численні злочини російських окупантів, які були відкриті світу після звільнення Київщини у березні-квітні 2022 року, зокрема, місця катувань і масових розстрілів українців у Бучі, Ірпені, Бородянці, зруйнували усталену картину їхнього світорозуміння, означили прірву між теоретичними засадами євангельського віровчення та їхньою практичною реалізацією в умовах української національно-визвольної війни.

Місто Буча стало сукупним символом сучасного геноциду українського народу, оскільки в ході звільнення Київщини саме воно було першим, яке засвідчило масштабність злочинів росіян проти українців. Саме Буча дала привід багатьом задуматись, а чи є взагалі Бог? Кажуть, на війні не буває атеїстів. Це не зовсім правда, бо в Україні саме після Бучі побільшало тих, хто зневірився не просто у християнстві, але й в релігії взагалі.

“Бог є Любов”, повчає християнство. У мирний час це твердження сприймається віруючими цілком природно. Прийнятним є сповідання євангельського пацифізму з його “любов’ю до ворогів”, з ідеями про ненасилля щодо іншої людини і непротидією злу. Проте під час війни, коли довкола несправедливість, страждання, горе, смерть, доволі складно вірувати, що Бог є Добрим (Благим), що він є милосердним і усемилостивим Творцем. Якщо новозавітний Бог є Любов, то чому попустив масові страждання і вбивства невинних? Чому не захистив бодай дітей? – Якщо не хотів, то він не є Любов’ю. А якщо не міг, тоді він не Вседержитель, не “стовп і підвалина правди” (1 Тим. 3:15).

Подібними запитаннями людство задавалось і раніше. Ось, приміром, як їх формулює давньогрецький філософ Епікур. “Якщо Бог бажає запобігти злу, але не може цього зробити, тоді він безсилий. Якщо він міг би це зробити, але не бажає, тоді він сповнений злоби. Якщо він має як силу, так і бажання, то звідки береться зло? Якщо ж він не має ні сили, ні бажання

– тоді за що називати його Богом?” (Епікур, Фрагмент 374).

Після II Світової війни ставилось інше питання: Чи можливе християнство після Аушвіца чи Освенцима¹? І якщо біблійний Бог допустив Голокост, то він уже не може вважатись уособленням Любові. Але оскільки представниками конфесій після 1945 р. подібне питання на богословському рівні залишилось нерозв'язаним, відоме гасло “ніколи знову” виявилось пустопорожньою нікчемністю, бо ж оте “ніколи” таки повторилось через 77 років у центрі Європи – в Україні! І вся усталена, вибудовувана десятиліттями біблійно-гуманістична система світоуявлення західної цивілізації після 24 лютого 2022 р. зламалась, тому що на противагу всьому світу, який був переконаний у непорушності отого “ніколи знову”, російська тоталітарна машина, розв'язуючи війну проти України у 2014 р., оприлюднила протилежне гасло – “можемо повторити”. От і повторили, несподівано і неочікувано для Заходу, реалізуючи свої злочинні наміри з особливим зухвальством і у найпідступніший, найжорстокіший спосіб (Українське “Ніколи знову”, веб-ресурс).

Як свого часу “теологія після Освенцима”, так і християнство після Бучі доводить неспроможність віроповчальним інструментарієм пояснити реальність катастрофічної дійсності. Будь-яке традиційне обґрунтування, на зразок “Бог є любов”, “Бог любить світ”, “Бог любить людину” на фоні Катастрофи виглядає наругою над пам'яттю жертв; будь-яке інше – доведе неспроможність християнського Бога протидіяти злу. Недолуго виглядають і спроби, з одного боку, пояснити Катастрофу текстами з Давидових псалмів чи Книги Йова або апокаліптичними розділами книг Ісаї та Єремії, а з іншого боку, вказати на якісь паралелі між мученицькою смертю Христа й усіма замордованими росіянами на окупованих територіях.

Протоієрей ПЦУ Георгій Коваленко на 10-й день повномасштабного вторгнення опублікував відео, в якому намагається відповісти на питання “Де Бог?” під час геноциду в Бучі, “Чому він це не зупинив?”, “Як він міг це дозволити?”. У своєму аналізі священник намагається отримати пояснення у Біблії, але цим тільки підводить слухачів до висновку, що переконливих відповідей у Святому Письмі не існує. Одне із висновкових положень його проповіді зводиться до того, що належить просто вірити, що як свого часу страждав, був вбитий, але потім воскрес Спаситель, так само воскресне Україна. Проте це ніяк не пояснює роль, участь, позицію Бога у Бучанській трагедії. Тому озвучені на початку проповіді питання залишаються без відповідей: оскільки “на ці питання важко відповідати”, бо “слів недостатньо”, висновує служитель, то “в цей момент краще мовчати” (Буча: Де був Бог, веб-ресурс).

Геннадій Христокін – український православний богослов, філософ, релігієзнавець, бучанин, який пережив окупацію, також прагне знайти пояснення Бучанському геноциду, задаючись питаннями “Яка причина?”, “Як так могло статись?”, “Які тут закладені механізми?”, “Що не спрацювало?”. Утім і він не бачить відповідей, а тому лише констатує, що, незважаючи на неймовірні жертви, після звільнення Бучі українськими захисниками у цьому місті таки “життя перемогло смерть”. Г. Христокін зауважує, що під час окупації він, подібно до біблійного Йова, звертався до Бога, але відчував його мовчання. До слова, подібне мовчання переживали й інші християни. Приміром, Іван Русин, євангельський пастор із Бучі говорить про це так: “Не знаю, як пояснити, але іноді я чую голос Бога в Його мовчанні. Це дуже суперечливе твердження. Але в Його відсутності я відчуваю Його присутність” (Буча: Де був Бог, веб-ресурс).

Християнство традиційно висвітлює Катастрофу як приклад мучеництва: після Освенцима – це перш за все євреїв, після Бучі – українців. “Під час Другої світової війни це призвело

¹ Аушвіц і Освенцим – два символи Голокосту, тому часто їх вживають синонімічно. Між тим, якщо бути точним, то не польське місто Освенцим (польск. Oświęcim; німецька його назва – Auschwitz), а саме концентраційний табір, який нацисти розташували поблизу Освенцима і називали “Аушвіц” (нім. Auschwitz), був “фабрикою смерті”.

до знищення майже двох мільйонів людей², переважно єврейського походження. Нехай же спогадування цих жахливих подій пробудить у нас усіх прагнення та вчинки на користь миру. Історія повторюється. Бачимо зараз, що діється в Україні. Молімося за мир”, проповідує папа Франциск (Папа Римський порівнює війну, веб-ресурс). За його словами, українці – “це народ-мученик”. “Якщо існує мученицький народ, то є той, хто його мучить” (Папа: не слід гратися, веб-ресурс).

Якщо після II Світової війни багато євреїв, зневірившись у біблійному Бозі, зреклись юдаїзму і стали “культурними євреями”, то чимало вірян в Україні після Бучі, подібно до євреїв після Освенцима, перестали бути християнами. Однак вони не стали кимось, на зразок “культурних православних”, “культурних католиків” чи “культурних протестантів” – вони взагалі відійшли від релігії, бо ж не знайшли відповідей для себе у конфесійних віровченнях і головне – у біблійних текстах. Знайшлися й такі, хто, передовсім задля збереження власної віри, стали повчати, що це Всевишній, мовляв, карає українців війною за гріхи перед ним. Подібні ідеї активно поширюють загалом представники московського православ'я (хоча такі є й серед протестантів), підсовуючи в якості аргументів біблійні тези про покарання єврейського народу ассирійцями, вавилонянами чи римлянами.

“Теологія після Освенцима” у своєму розвитку звелась, якщо й не до повного заперечення Бога, то, принаймні, спровокувала критику біблійних уявлень про нього. В сучасному юдаїзмі стала популярною ідея про два одкровення, яке отримали євреї у своїй історії – Одкровення на Синаї та Одкровення в Освенцимі. І якщо перше засвідчило Божу присутність, допомогу і захист, то друге стало повною протилежністю першому, оскільки в ньому Бог засвідчив про свою відсутність серед свого народу, безпомічність. Останнє доволі складно визнати, тому, аби не прийти до радикальних висновків, Голокост списується на “закони природи” і “закони цього світу”, які створив Бог. У такий спосіб юдаїзм обходить можливі твердження про Бога-сади́ста, про Боже покарання євреїв за численні переступи перед ним і тому перекладає відповідальність на людину (Холокост – не пока́зание, веб-ресурс).

Ось декілька поширених повчань, якими оперує сучасний юдаїзм. “...Бог не спасає нас від різного роду зваб і спокус. Не запобігає сваркам, конфліктам та іншим проблемам. Тому, що вони не “ускладнюють” чи “затьмарюють” життя, а цим самим життям і є. Бо мета створення світу і розміщення в ньому людини – не в тому, аби життя було добрим, а в тому, щоб люди були добрими. А вони такими стануть, якщо боротимуться проти зла – як того, що існує зовні, поза ними, так і того, що існує в них самих. Відтак воно має існувати і являти собою “спортивну трасу”. Кожна проблема і кожен конфлікт – виклик і випробування: як буде діяти людина? Гідно чи ні? Зіб'є планку чи перестрибне через неї?” (Чому Б-г не знищив зло, веб-ресурс). “Всевишній створив людину і навколишній світ з “недоліками”, аби людина могла вдосконалити себе і весь світ. І в цьому полягає її робота, за яку вона отримає досконалу плату” (Чому Творець, будучи самодостаточним, веб-ресурс). “Світ був створений для того, щоб забезпечити можливість існування зла, яке суперечить волі Творця. Це, у свою чергу, гарантує людині свободу вибору” (Сокрытие Творца, веб-ресурс).

Тож відповіді про Голокост існують не в Писанні, ні загалом в юдейській традиції. “Що може бути більш самовпевненим і більш жорстоким, ніж “виправдовувати” смерть і страждання мільйонів невинних чоловіків, жінок і дітей? Чи можемо ми наважитися припустити, що пояснення досить компактне, щоб поміститися в обмеженому людському розумі, може пояснити жах такого масштабу? Ми можемо тільки визнати, що є речі, які лежать за межами обмеженого діапазону людської свідомості” (Что Ребе говорил, веб-ресурс). В юдаїзмі існує ще одна версія пояснення – Голокост є знаком Божим про наближення месіанського часу: через

² Мова йде про “Операцію Рейнгард”, під час якої з липня 1942 р. по жовтень 1943 р. в трьох таборях смерті (Белжець, Собібор і Трєблінка) були вбиті понад два мільйони євреїв.

Голокост Всевишній приводить світ до досконалості, відкриваючись у ньому (Кто виновен в Холокосте?, веб-ресурс). Проте це пояснення є надто теоретичним, а тому безжальним у своїй основі до жертв, бо перетворює їх на такий собі “видатковий матеріал” у грі небесних сил.

Сьогодні у християнських спільнотах вже почали говорити про “теологію після Бучі”, ставлячи практично ті самі питання, які ставили християни й юдеї після II Світової війни. Але передбачаючи, що відповідей або не буде, або вони можуть не сподобатися, нагальні запитання ховаються вірянами за їхнім чесним мовчанням, оскільки, як зауважує український журналіст Максим Віхров, потрібен час, аби “перетравити досвід безпосереднього зіткнення зі злом, який ми зараз отримуємо в ударних дозах” (Віхров, веб-ресурс). Роман Соловій, директор Східноєвропейського інституту теології, філософ і богослов відверто констатує: “я не готовий говорити про це сьогодні. Нам в Україні доведеться ще довго і болісно, як євреям після Освенцима, шукати відповіді на ці питання. Формувати контури своєї теології. Теології після Бучі” (Roman Soloviy, веб-ресурс).

Подібна “неготовність” викликана передусім тим, що всі можливі пояснення Святим Письмом жаків російсько-української війни будуть непереконливим теоретизуванням, а це цілком може кинути виклик самому християнству, як це свого часу сталося у ситуації з “теологією після Освенцима”. Той, хто наважується стати “теологом після Бучі” зауважує, що остання буде суттєво відрізнятися від “теології після Освенцима” передусім тим, що та мала справу здебільшого “із критичною саморефлексією”, яка, заглиблюючись у “безконечні пошуки власної провини: у німецькості, європейськості, християнстві і ледь не в самому Богові”, в остаточному рахунку стала для християнства “руйнівним явищем” (Загребельний, веб-ресурс). Натомість “теологія після Бучі” не піде шляхом “критичної саморефлексії”, оскільки остання буде з’ясовувати питання “про зло, спричинене Іншим” (Загребельний, веб-ресурс). Цебто ті, хто чинять його, у власному сенсі не є (або їх не слід вважати) християнами, тобто зло у контексті російсько-української війни зразу буде винесене “за межі християнства”, бо винуватцями його, мовляв, є зовнішні “інші”.

Якщо так, тоді “теологія після Бучі” стане вирішувати єдину проблему – зняти відповідальність за зло, не лише з Бога, але й з тих “інших”, які здебільшого були християнами – вірянами російського православ’я і, таким чином, всю провину за зло перекладе на абстрактну людину гріха, обумовить існування зла її відступництвом і закличе до масового каяття всіх і вся – і жертв, і катів, – урівнюючи їх між собою і в такий спосіб буде прагнути демонстрації євангельської сутності християнського всепрощення й порозуміння. Утім, за такої розкладки проблеми як така “теологія після Бучі” взагалі й не потрібна, бо вона не з’ясує нічого нового, а тому не вкляде у повоєнне християнство нове ідейне наповнення, не надасть поштовх до розкриття нових християнських смислів.

Християнська газета “Слово віри” у серпні 2023 р. пояснює трагізм воєнної дійсності в Україні традиційно – Бог “проводить нас через деякі з тих випробувань, якими пройшов Ісус. Чи означає це те, що Бог викликає трагедії? Ні, Бог добрий. Він не буде провокувати зло або робити зло. Але Бог може використовувати темні та напружені часи на благо. Він буде використовувати їх, щоб показати нам, як допомагати іншим, навчати нас довіряти Йому та наближати нас до інших віруючих” (Життя несправедливе, 2023, с. 1). І ще: “В усі часи й донині диявол намагається нас знищити. Духовна війна йде в духовному світі за те, щоб Україна не була місіонерським християнським авангардом” (Духовні причини війни, 2023, с. 5). “Бог не є автором війни, - проголошує п’ятидесятницька газета “За віру євангельську”, - проте Він дозволяє їй статися. Тому війни – це суди над цілими країнами, народами, і таке у світовій історії траплялося багато разів” (Хай ваше серце, 2023, с. 1). Цебто Україна, мовляв, тут не перша і не остання. З огляду на це, виходить, що ні про яку Перемогу мова тут йти не може в принципі – максимум про мир, та й то якийсь абстрактний.

Відтак не “теологія після”, а “старе добре” каяття на фоні розмірковування, що людина не може обійтися без Бога мусять складати потребу християнства під час війни і, скоріше, будуть складати після її завершення (Волковський, 2023, с. 32). Однак, якщо, згідно з “теологією після Освенцима”, йшлося передусім про каяття німців-християн за злочини гітлеризму, то, слід так розуміти, що без каяття росіян за рашизм і спокути за злочини, які чинила в Україні російська вояччина, керована Кремлем й ідейно окормлювана Московським Патріархатом “теологія після Бучі” як така не відбудеться.

Український релігієзнавець і в'язень Кремля Ігор Козловський на питання “А де ваш Бог?” в російсько-українській війні дає наступну відповідь. “Бог, створюючи людину, дає їй свободу вибору, свободу волі. Без неї ми перетворилися б на роботів. Бог дає можливість людині реалізувати як позитивні, так і негативні сторони. Це призводить до того, що люди і навіть цілі цивілізації стикаються з різними виборами. Ця війна ціннісна. ... Коли ми виховуємо дитину, то ставимося до неї суворіше, ніж до інших дітей навколо нас, щоб виростити її достойнішою. Бог не потребує нашого виправдання або нашої критики – в нього інші плани. Коли ми намагаємося йому приписати наші плани – це смішно, бо навіть своїх планів не знаємо. Ми часто розглядаємо Бога як чарівника, якому ми замовляємо щось, і він повинен виконувати. Ми просимо його про подарунок, як святого Миколая. Так не буває” (Як легендарний релігієзнавець, веб-ресурс).

Німецький й американський філософ Ханс Йонас (1903-1993), у своїх працях, присвячених осмисленню трагедії Освенцима, практично вибудував нову теодицею, згідно з якою Бог не винний у Катастрофі, оскільки він після творіння земного довірив його подальшу долю людині (Jonas, 1987; *Mortality and Morality*, 1996). Тож доля світу перебуває не в компетенції Творця, а цілком належить людині, а тому й залежить від неї. Всевишній лише й може, що тільки жалкувати, що дозволив світові жити своїм життям. Якщо так, то й сама теодицея повною мірою залежна від людини, а отже перетворюється, власне, вже на “антроподицею”. Виходить, що у прагненнях виправдати Бога, обґрунтувати його непричетність до Катастрофи, філософ лише посилив факт Божого безсилля перед злом, а відтак перекреслив саму суть милосердного Бога Біблії.

Чимало юдейських теологів також тримаються версії, що після творення світу Всевишній відпустив його у “вільне плавання”, а тому все, що коїться в земному не справа його рук – винуватцем є винятково людина, яка як “образ і подоба” Бога “неналежним чином” господає у цьому світі. Іншими словами, Бог до людських страждань немає жодного відношення. Навіть біблійний Сатана як персоніфіковане уособлення боговідступництва, зла й гріха вже відходить десь на задній план, затіняючись злом, яке чинить людина. Виявляється, що й справді, як підкреслює І. Козловський, не слід “розглядати Бога як чарівника”, просто “в нього інші плани”, а тому “Бог не потребує нашого виправдання або нашої критики”.

Поступ “теології після Освенцима” забуксував практично на самих її початках, оскільки не знайшов відповідей на низку важливих екзистенційних питань: одні розчарувались у всемогутності й всемогутності Бога Євангелій, другі покинули християнство, реакція третіх звелась до замовчування Катастрофи, а четверті продовжують повчати, що виною у всьому є людські гріхи. Ось і сьогодні, але тепер вже після Бучі, більшість християн лише констатують: “Точної причини, чому Бог допустив війну в Україні, ми не знаємо. Але в загальному Біблія відкриває причину всім бідам – це гріх. Людина через свою впертість обрала свій власний шлях, замість того, щоб мати спілкування з Богом. Цей вибір, який виражається в активній непокорі Богу, називається гріхом. Тепер людина відлучена від Бога і заслуговує на смерть. Але Бог любить нас і в Нього є чудовий план для нашого життя. Через Ісуса Христа можна примиритися з Богом і визволитися від людських гріхів. Для цього потрібно прийняти Ісуса Христа як свого особистого Спасителя і Господа. Тільки після цього ми зможемо зрозуміти Божу любов і Його

задум. Поки на світі є люди, які не повірили в Ісуса Христа, поки вони не звільнилися від своїх гріхів, війни будуть продовжуватись до кінця історії землі” (Калина, веб-ресурс).

Фраза “тепер людина відлучена від Бога і заслуговує на смерть” особливо “актуально” звучить на фоні Бучанської трагедії і є “гідним” поясненням Катастрофи. – У цій тезі криється вся перспектива можливої “теології після Бучі”. Якщо з такою міркою підходити до започаткування “теології після Бучі”, то й справді вона нічого суттєвого не висновить. Більше того, не змінить й саме повоєнне християнство, оскільки, не надаючи притомних відповідей на питання “Де був Бог?”, релігія Христа залишиться такою, якою вона була не лише “до Бучі”, а й “до Освенцима”, і взагалі будь-якого катастрофічного в історії “до...” – заручником догм, канонів, усталеної віроповідальної традиції.

Як влучно колись зауважив французький філософ Еммануель Левінас (1905-1995), “війна призупиняє дію моралі; вона позбавляє вічні інститути і зобов'язання їхнього вічного характеру і слідом за цим скасовує – нехай тільки на час – безумовні імперативи. Війна за-здалегідь кидає свою тінь на людські вчинки. Вона не просто є одним із найжорстокіших випробувань для моралі. Вона робить її сміхотворною” (Левінас, 2000, с. 66).

Сучасне життя навряд чи слід осмислювати мірками життя Європи після Освенцима, бо, як колись підкреслив австрійський психіатр, психотерапевт і філософ єврейського походження Віктор Франкл (1905-1997), “у кожного часу свої неврози – і кожен час потребує своєї психіатрії” (Франкл, 1990, с. 24). Оскільки “невроз” після Освенцима не був належним чином вилікуваний, це призвело до рецидиву – появи нового “Освенциму” – української Бучі. Тому, як зауважував німецький філософ Теодор Адорно (1903-1969), якщо “все політичне навчання” післявоєнної Європи у XX столітті формувалось довкола ідеї про те, аби новий Освенцим не повторився (Адорно, 2019, с. 95; Адорно, 2003, с. 326-328), – а він таки повторився, – то, на нашу думку, все цивілізоване людство XXI століття мусить бути зосереджене на тому, щоб його “політичне навчання” запобігло виникненню десь у майбутньому подібних катастроф. Інакше кажучи, якщо протягом 2-ї пол. XX ст. уособленням рафінованого зла був Освенцим, то для людства XXI ст. ним стала Буча.

Ми схильні вважати, що якщо “теологія після Бучі” буде рухатись коляями “теології після Освенцима”, вона не потрібна – вона не те, що нічого не встановить нового, оскільки її мету, і сьогодні це вже видно з окремих заяв, буде складати не з'ясування перспектив повоєнного християнства в Україні, а пошук аргументів, якими б можна було звільнити Бога від відповідальності за “Бучу” і тим самим уможливити спасіння самого християнства від ідейної кризи, в якій воно опинилось в Україні після 24 лютого 2022 р. Номінальні віруючі, яких більшість, цієї кризи помітити нездатні, а от “вірний залишок” переживає її, прагнучи традиційно знаходити відповіді у Біблії. Проте віроповідальної тези “Бог є Любов” недостатньо для ґрунтовної відповіді на питання “Де був Бог?” під час Бучанської катастрофи, “Де він є у межах російсько-української війни?”. Зволікання з відповідями не прояснює “Бучі”, а навпаки – ускладнює проблему.

“...Для християнства, – зазначає філософ й юдейський теолог Еміль Факенхайм (1916-2003), – головний подив – це чудо його Радісної Звістки. Але після Голокосту неможливе повне чудо, якому не загрожував би повний жах. Тому не дивно, що сьогоднішня християнська теологія, прагнучи зберегти чудо, найчастіше не помічає цього жаху, применшує його, розчиняє його в універсальному жаху, що є скрізь і, отже, ніде. Але цей шлях теж не спасає: адже розчинити жах – означає розчинити також і чудо. Лише відкрившись для жаху, християнська віра і християнська теологія можуть врятувати свою цілісність і сподіватися, що їх знову подивує стара Радісна Новина” (Факенхайм, 1994, с. 278).

Так само і після Бучі Радість Христової Пасхи може затьмаритись страхіттями війни, оскільки, намагаючись списати жахи геноциду на суто людський фактор, релігія Євангелій

перетворить сучасний Український Голокост на “універсальний жах” і, таким чином, позбавить його конкретики, затре обличчя й імена невинно убієнних і тим самим, урівнюючи жертви і катів, відтак приглушить злочин, а, отже, приховає провину. Доки християнство не перебере частину провини на себе, не визнає, що серед катів і колаборантів були і є ті, хто були і є християнами – членами конкретних конфесій (а церкви несуть відповідальність за дії своїх вірян) і не підведе їх до каяття, доти Буча, принаймні в українському християнстві, буде прірвою між ним (християнством) і людиною, бо Пасха буде окроплена не лише кров'ю Того, кого вважають Спасителем, але ще й тих, кого Він не захистив від російського ката, не спас від смерті, за кого не заступився – кров'ю жертв геноцидної війни Росії проти України. Переконаємося, що міркування Карла Ясперса (1883-1969) і Пауля Тілліха (1886-1965) про пацифістське “мовчання” християнства після Освенцима є актуальним і сьогодні – після Бучі.

Висновки. Відповідь на питання “Де був Бог?” слід шукати не десь “взагалі”, а у конкретних церковних громадах, у кожного віруючого, з яких і складається Тіло Христове. А якщо хтось вважає, що християнство, сповідуючи євангельську ідею про зречення земного не відповідало за зло у “цьому світі”, то той глибоко помиляється. – Є зло, є злочинець, існує провина, а значить у церковному сенсі мусить бути каяття і спокута, а в юридичному – суд, вирок і покарання.

Без необхідного каяття жодна “теологія після...” не врятує християнство, не змінить його, а тому й не зробить його актуальним для існування у світі після Перемоги над рашизмом. Наразі доля повоєнного християнства в Україні в руках віруючих. Якщо християнство залишиться таким, яким воно було до війни, воно ризикує перетвориться на обрядовірство, вірними якого стануть суто “культурні”, цебто номінально-звичаєві сповідники, власне, “прихожани” у прямому сенсі цього слова, які будуть нечутливими до християнської кериґми, бо суть усієї їхньої церковності становитиме формалізм. А зовнішнє, обрядове, відсторонене від сучасності християнство, не інтегроване у світ сучасної людини з її нагальними потребами, проблемами і запитами, навряд чи буде затребуваним світоглядом.

Література та посилання:

- “Українське “Ніколи знову” проти російського “Можем повторить”” (2023), Главком. 8 травня 2023, Електронний ресурс. Режим доступу (14.05.2024): <https://glavcom.ua/columns/epifaniy/ukrajinske-nikoli-znovu-proti-rosijskoho-mozhem-povtorit-925555.html>
- “Буча: Де був Бог і чи є Він взагалі” (2024), РІСУ – Релігійно-інформаційна служба України. 04.04.2022. Електронний ресурс. Режим доступу (14.05.2024): https://risu.ua/bucha-de-buv-bog-i-chi-ye-vin-vzagali_n127979
- “Папа Римський порівняв війну РФ проти України з нацистською “операцією Рейнгард”” (2024), Укрінформ. 07.12.2022. Електронний ресурс. Режим доступу (14.05.2024): <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3629525-papa-rimskij-porivnav-vijnu-rf-proti-ukraini-z-nacistickou-operacieu-rejngard.html>
- “Папа: не слід гратися з мучеництвом українського народу” (2023), CREDO. 24 Вересня 2023. Електронний ресурс. Режим доступу (14.05.2024): <https://credo.pro/2023/09/356179>
- “Холокост – не наказание, Всевышний – не садист” (2024), Хадашот новости еврейской жизни в Украине. Електронний ресурс. Режим доступу (14.05.2024): <http://archive.hadashot.kiev.ua/content/holokost-ne-nakazanie-vsevyshniy-ne-sadist>
- “Почему Бог не уничтожил зло в зародыше? – вопросы раввину” (2024), Иудаизм и евреи на Толдот.ру. Електронний ресурс. Режим доступу (14.05.2024): https://toldot.com/urava/ask/urava_11640.html
- “Почему Творец, будучи самодостаточным, решил создать мир? – вопросы раввину” (2024),

- Иудаизм и евреи на Толдот.ру. Електронний ресурс. Режим доступу (14.05.2024): https://toldot.com/urava/ask/urava_4942.html
- “Сокрытие Творца” (2024), *Энциклопедия иудаизма онлайн на Толдот.ру*. Електронний ресурс. Режим доступу (14.05.2024): <https://toldot.com/sokritie.html>
- “Что Ребе говорил (и чего он не говорил) о Холокосте?” (2024), *Харьковский музей Холокоста (Дайджест Е)*. 2016, май, №5 (203). Електронний ресурс. Режим доступу (14.05.2024): <http://holocaustmuseum.kharkov.ua/didgest-e/didgest-2016/05-2016/index.html>
- “Кто виновен в Холокосте? – вопросы раввину” (2024), *Иудаизм и евреи на Толдот.ру*. Електронний ресурс. Режим доступу (14.05.2024): https://toldot.com/urava/ask/urava_1920.html
- Віхров, М. (2022), “Теологія після Бучі”, *Verbum*, 27 квітня 2022. Електронний ресурс. Режим доступу (14.05.2024): <https://www.verbum.com.ua/04/2022/gold-on-blue/theology-after-bucha/>
- Soloviy, R. (2022), “Теологія після Бучі”, 3 квітня 2022 р. Facebook. Електронний ресурс. Режим доступу (14.05.2024): <https://www.facebook.com/731114482/posts/10159902126439483/>
- Загребельний, І. (2022), “Чи потрібна нам “нова теологія після Бучі””, *Політична теологія*. Електронний ресурс. Режим доступу (14.05.2024): <https://politteo.online/materialy/chy-potribna-nam-nova-teologiya-pislya-buchi/>
- “Життя несправедливе. Бог, як і раніше, добрий” (2023), *За віру євангельську*, № 8 (258), серпень 2023, С. 1.
- “Духовні причини війни росії проти України від Андрія Первозванного до Володимира Великого” (2023), *За віру євангельську*, № 8 (258), серпень 2023, с. 3 – 5.
- “Хай ваше серце не тривожиться” (2023), *За віру євангельську*, № 1 (251), січень 2023.
- Волковський, В., Самчук, Р. (2023), “Чи можлива “філософія після Бучі”: внесок війни в філософію”, *Філософія освіти. Philosophy of Education*, 29 (1), с. 22-51.
- “Як легендарний релігієзнавець Ігор Козловський відповідав на питання про війну” (2024), *ТСН*. 12.09.23. Електронний ресурс. Режим доступу (14.05.2024): <https://tsn.ua/other/bog-ne-potrebuye-nashogo-vipravdannya-yak-legendarniy-religiyeznavec-igor-kozlovskiy-vidpovidav-na-pitannya-pro-viynu-2408416.html>
- Jonas, H. (1987), *Der Gottesbegriff nach Auschwitz: eine jüdische Stimme*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/Main, 64 s.
- Jonas, H. (1996), *Mortality and Morality: A Search for Good After Auschwitz*, Northwestern University Press, Evanston, 218 p.
- Калина, О. (2022), “Чому Бог допустив війну в Україні?”, *Церква Дім Євангелія*. П'ятниця, 26 серпня 2022. Електронний ресурс. Режим доступу (17.05.2024): <http://baptist.vn.ua/blog/item/14-chomu-v-ukraini-viina>
- Левинас, Э. (2000), *Избранное. Тотальность и Бесконечное*, Университетская книга, Москва.-СПб., 416 с.
- Франкл, В. (1990), *Человек в поисках смысла*. Сборник: Пер. с англ. и нем. / Общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева; вст. ст. Д.А. Леонтьева, Прогресс, Москва, 368 с.
- Адорно, Т. (2019), “Виховання після Аушвіца”, *Філософія освіти. Philosophy of Education*, № 2 (25), с. 82-99.
- Адорно, Т. В. (2003), “После Освенцима”, Адорно Т. В. *Негативная диалектика* / Пер. Е. Л. Петренко, Научный мир, Москва, с. 322-325.
- Факенхайм, Э. (1994), *О христианстве после Голокауста. Социально-политическое измерение христианства. Избранные теологические тексты XX века (Переводы)* / Сост. С. В. Лёзова и О. В. Боровой. Введ. С. В. Лёзова, Наука. Издательская фирма “Восточная литература”, Москва, 406 с.

References

- "Ukrainian "Never Again" vs. Russian "Let's Repeat"" ["Ukrainske "Nikoly znovu" proty rosiiskoho "Mozhem povtorit""], *Glavcom*, May 8, 2023, viewed 14 May 2024, available at: <https://glavcom.ua/columns/epifaniy/ukrajinske-nikoli-znovu-proti-rosijskoho-mozhem-povtorit-925555.html> [in Ukrainian]
- "Bucha: Where was God and is He at all" ["Bucha: De buv Boh i chy ye Vin vzahali"], *RISU – Religious Information Service of Ukraine*, 04.04.2022, viewed 14 May 2024, available at: https://risu.ua/bucha-de-buv-bog-i-chi-ye-vin-vzahali_n127979 [in Ukrainian]
- "The Pope compared the war of the Russian Federation against Ukraine with the Nazi "Operation Reinhardt"" ["Papa Rymskyi porivniav viinu rf proty Ukrainy z natsystskoieu "operatsiieiu Reinhardt""], *Ukrinform*, 07.12.2022, viewed 14 May 2024, available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3629525-papa-rimskij-porivnav-vijnu-rf-proti-ukraini-z-nacistskou-operacieu-rejngard.html> [in Ukrainian]
- "Pope: one should not play with the martyrdom of the Ukrainian people" ["Papa: ne slid hratysia z muchenyystvom ukrainskoho narodu"], *CREDO*, September 24, 2023, viewed 14 May 2024, available at: <https://credo.pro/2023/09/356179> [in Ukrainian]
- "The Holocaust is not a punishment, the Almighty is not a sadist" ["Kholokost – ne nakazanie, Vsevyshnii – ne sadist"], *Hadashot news of Jewish life in Ukraine*, viewed 14 May 2024, available at: <http://archive.hadashot.kiev.ua/content/holokost-ne-nakazanie-vsevyshniy-ne-sadist> [in Russian]
- "Why didn't G-d destroy evil in the bud? – questions for the rabbi" ["Pochemu B-g ne nichitozhil zlo v zarodyshe? – voprosy ravvinu"], *Judaism and Jews on Toldot.ru*, viewed 14 May 2024, available at: https://toldot.com/urava/ask/urava_11640.html [in Russian]
- "Why did the Creator, being self-sufficient, decide to create the world? – questions for the rabbi" ["Pochemu Tvorets, buduchi samodostatochnym, reshil sozdat' mir? – voprosy ravvinu"], *Judaism and Jews on Toldot.ru*, viewed 14 May 2024, available at: https://toldot.com/urava/ask/urava_4942.html [in Russian]
- "Hiding the Creator", *Encyclopedia of Judaism online at Toldot.ru*, viewed 14 May 2024, available at: <https://toldot.com/sokritie.html> [in Russian]
- "What did the Rebbe say (and what did he not say) about the Holocaust?" ["Chto Rebe govoril (i chego on ne govoril) o Kholokoste?"], *Kharkov Holocaust Museum (Digest E)*, 2016, May, No. 5 (203), viewed 14 May 2024, available at: <http://holocaustmuseum.kharkov.ua/didgest-e/didgest-2016/05-2016/index.html> [in Russian]
- "Who is to blame for the Holocaust? – questions for the rabbi" ["Kto vinoven v Kholokoste? – voprosy ravvinu"], *Judaism and Jews on Toldot.ru*, viewed 14 May 2024, available at: https://toldot.com/urava/ask/urava_1920.html [in Russian]
- Vikhrov, M. (2022), "Theology after Buchi" ["Teolohiia pislia Buchi"], *Verbum*, April 27, 2022, viewed 14 May 2024, available at: <https://www.verbum.com.ua/04/2022/gold-on-blue/theology-after-bucha/>
- Soloviy, R. (2022), "Theology after Buchi" ["Teolohiia pislia Buchi"], April 3, 2022. Facebook, viewed 14 May 2024, available at: <https://www.facebook.com/731114482/posts/10159902126439483/> [in Ukrainian]
- Zahrebel'nyi, I. (2022), "Do we need a "new theology after Buchi"" ["Chy potribna nam "nova teolohiia pislia Buchi""], *Political theology*, viewed 14 May 2024, available at: <https://politteo.online/materialy/chy-potribna-nam-nova-teologiya-pislya-buchi/> [in Ukrainian]
- "Life is unfair. God is still good" ["Zhyttia nespravedlyve. Boh, yak i ranishe, dobryi"], *For the evangelical faith*, No. 8 (258), August 2023. P. 1. [in Ukrainian]

- "Spiritual reasons for Russia's war against Ukraine From Andrew the First-Called to Volodymyr the Great" ["Dukhovni prychyny viiny rosii proty Ukrainy Vid Andriia Pervozvannoho do Volodymyra Velykoho"], *For the evangelical faith*, No. 8 (258), August 2023, pp. 3-5 [in Ukrainian]
- "Let not your heart be troubled" ["Khai vashe sertse ne tryvozhytsia"], *For the evangelical faith*, No. 1 (251), January 2023 [in Ukrainian]
- Volkovsky, V., Samchuk, R. (2023), "Is "Philosophy After Buchi" Possible: The Contribution of War to Philosophy" ["Chy mozhlyva "filosofia pislia Buchi": vnesok viiny v filosofiiu"], *Philosophy of education*, No. 29 (1), pp. 22-51 [in Ukrainian]
- "How the legendary religious scholar Ihor Kozlovsky answered questions about the war" ["Yak lehendarnyi relihiieznaveets Ihor Kozlovskiy vidpovidav na pytannia pro viinu"], *TSN*, 12.09.23, viewed 14 May 2024, available at: <https://tsn.ua/other/bog-ne-potrebuye-nashogo-vipravdannya-yak-legendarniy-religiyeznavec-igor-kozlovskiy-vidpovidav-na-pitannya-pro-viynu-2408416.html> [in Ukrainian]
- Jonas, H. (1987), *Der Gottesbegriff nach Auschwitz: eine jüdische Stimme*, Suhrkamp, Frankfurt/Main, Verlag, 64 s. [in German]
- Jonas, H. (1996), *Mortality and Morality: A Search for Good After Auschwitz*, Northwestern University Press, Evanston, 218 p.
- Kalyna, O. (2022), "Why did God allow war in Ukraine?" ["Chomu Boh dopustyv viinu v Ukraini?"], *House of the Gospel Church*. Friday, August 26, 2022, viewed 14 May 2024, available at: <http://baptist.vn.ua/blog/item/14-chomu-v-ukraini-viina> [in Ukrainian]
- Levinas, E. (2000), *Favorites. Totality and the Infinite [Izbrannoe. Total'nost' i Beskonechnoe]*, University book, Moscow, SPb., 416 p. [in Russian]
- Frankl, W. (1990), "Man's Search for Meaning" ["Chelovek v poiskakh smysla"]. *Collection: Trans. from English and German* / General ed. L. Ya. Gozman and D. A. Leontyev; introd. article D. A. Leontyev, Moscow, Progress. 368 pp. [in Russian]
- Adorno, T. (2019), "Education after Auschwitz" ["Vykhovannia pislia Aushvitsa"], *Philosophy of education*, No. 2 (25), pp. 82-99. [in Ukrainian]
- Adorno, T. W. (2003), "After Auschwitz" ["Posle Osventsima"], Adorno T. V. *Negative dialectics* / Trans. E. L. Petrenko, Scientific world, Moscow, pp. 322-325 [in Russian]
- Fackenheim, E. (1994), "About Christianity after the Holocaust" ["O khristianstve posle Golokausta"], *The socio-political dimension of Christianity. Selected theological texts of the 20th century (Translations)* / Comp. S. V. Lezov and O. V. Borovoy. Enter S. V. Lezov, Science. Publishing company "Oriental Literature", Moscow, 406 p. [in Russian]

© Павло Юрійович Павленко